

ЛІНГВОПОЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ СЕРЦЕ В МОВОСВІТІ С. В. ШУМИЦЬКОГО

Валентина Кривенчук

здобувач ступеня доктора філософії,

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ORCID ID 0000-0002-7258-8128

krivenhuk@ukr.net

Ключові слова: *концепт, серце, метафора, мовна картина світу, поетична картина світу.*

У статті здійснено лінгвопоетичний аналіз концепту СЕРЦЕ в збірці Станіслава Васильовича Шумицького «Сорок ударів серця». Вибір цього концепту зумовлений його особливою значущістю для мовотворчості поета, що підтверджується як кількісними показниками частотності, так і винесенням ключового слова в назву збірки. Дослідження показало, що концепт постає багатовимірним мовно-культурним утворенням, яке виконує роль семантичного центру, акумулюючи різні смислові сфери: серце як життєвий досвід, ніжність, страждання, надія, сила, духовна єдність, мета, істота та витривалість. Було встановлено, що в поетичному дискурсі С. В. Шумицького серце функціонує як багатоплановий символ, що синтезує індивідуальні почуття та колективні ідеали, поєднує особистісний і національний досвід. Продемонстровано, які стилістичні фігури та тропи використовує письменник при моделюванні різних художньо-семантичних наповнень: від ботаноморфних та антропоморфних метафор до контекстуально зумовлених епітетів, порівнянь і метонімії. У такий спосіб серце стає не лише предметом ліричного осмислення, а й провідним художньо-смисловим інструментом, що структурує текст і забезпечує цілісність поетичного дискурсу. Серед домінантних художньо-семантичних наповнень виокремлено такі, як серце – життєвий досвід, серце – ніжність, серце – витривалість, серце – надія, серце – істота, серце – мета, серце – духовна єдність, серце – страждання, серце – життєва енергія, сила.

Здійснений аналіз дозволив зробити висновок, що мовна концептуалізація серця у творчості С. В. Шумицького є водночас індивідуально-авторською й культурно зумовленою, адже відображає характерні риси української ментальності та духовності. Такий підхід відкриває перспективу подальших студій не лише в площині вивчення творчості «тихих героїв» шістдесятиництва, а й у ширшому контексті дослідження національних концептосфер української поезії другої половини ХХ століття.

LINGUOPOETIC INTERPRETATION OF THE HEART OF S. V. SHUMYTSKYI

Valentyna Kryvenchuk

PhD candidate,

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Key words: *concept, heart, metaphor, linguistic worldview, poetic worldview.*

The article presents a linguopoetic analysis of the concept HEART in Stanislav Vasyliovych Shumytskyi's poetry collection *Forty Beats of the Heart*. The choice of this concept is determined by its exceptional significance for the poet's linguistic creativity, as evidenced both by its frequency of occurrence and by its inclusion in the title of the collection. The study demonstrates that the concept emerges as a multidimensional linguistic and cultural formation, functioning as a semantic center that accumulates diverse spheres of meaning: the heart as life experience, tenderness, suffering, hope, strength, spiritual unity, purpose, essence, and endurance.

It was established that in Shumytskyi's poetic discourse, the heart functions as a multilayered symbol synthesizing individual emotions and collective ideals, intertwining personal and national experience. The analysis also highlights the stylistic figures and tropes employed by the poet in modeling the various semantic dimensions of the concept, ranging from botanomorph and anthropomorph metaphors to contextually conditioned epithets, comparisons, and metonymies. In this way, the heart becomes not only an object of lyrical reflection but also a central artistic and semantic instrument that structures the text and ensures the integrity of the poetic discourse. Among the dominant semantic realizations, the study identifies the following: the heart as life experience, the heart as tenderness, the heart as endurance, the heart as hope, the heart as essence, the heart as purpose, the heart as spiritual unity, the heart as suffering, and the heart as vital energy and strength.

The analysis allows us to conclude that the linguistic conceptualization of the heart in Shumytskyi's poetry is simultaneously an individual authorial phenomenon and a culturally determined construct, as it reflects characteristic features of Ukrainian mentality and spirituality. Such an approach opens prospects for further research not only within the framework of studying the works of the "quiet heroes" of the Sixtiers movement but also in the broader context of examining national conceptual spheres in Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century.

Вступ. У плеяді українських шістдесятників, що стали символами культурного опору, особливе місце належить не лише тим, хто здобув широку популярність, а й тим, хто залишився на периферії історичного наративу, проте справив глибокий вплив на інтелектуальне середовище свого часу. До таких «тихих героїв» шістдесятництва належить Станіслав Васильович Шумицький – постать, чиє ім'я не увійшло в підручники, однак його творчість і громадянська позиція стали важливим моральним орієнтиром для багатьох сучасників. Станіслав Васильович Шумицький не прагнув трибуни, не мав гучних процесів чи арештів, однак саме його неохитне служіння українському слову, робота у видавничих і перекладацьких колах, а також глибинна чесність у ставленні до культури роблять його об'єктом пильного зацікавлення

сьогодні – в епоху, коли поняття «другого плану» потребує переосмислення.

Метою поданої розвідки постає аналіз мовного вираження концепту у збірці С. В. Шумицького «Сорок ударів серця». Вибір саме цього концепту ґрунтується на тому, що це лінгвоментальне утворення надзвичайно важливе для письменника, що підтверджується квантитативними показниками вживаності лексем на позначення концепту, а також тим, що митець виносить ключове слово-ім'я в назву збірки. У цьому С. В. Шумицького можна вважати продовжувачем традицій українського кордоцентризму, започаткованого П. Д. Юркевича. Кордоцентризм – це світоглядна традиція, у якій серце інтерпретують як осереддя духовності (зокрема, до цієї позиції пізніше зверталися О. П. Довженко, Г. С. Сковорода, Д. І. Чижевський тощо).

Для П. Д. Юркевича серце – метафізичний і моральний центр, у якому зосереджено почуття, совість, віру, любов, волю. Це своєрідна глибина духу, яку неможливо досягнути розумом повністю. Мислитель вважав, що розум лише формує й пояснює, а серце творить моральні й духовні засади (Юркевич, 1999).

Варто зауважити, що концепт **СЕРЦЕ** став предметом наукового зацікавлення багатьох дослідників. Зокрема, Т. І. Пруднікова аналізувала особливості вербалізації концепту в українській фразеології; увагу О. Мазепової привернув концепт **СЕРЦЕ** як важливий елемент внутрішнього світу людини в перській мові.

М. В. Скаб, говорячи про термін *кордоцентричність*, зазначає, що сама лексема *серце* постає як виразник «цієї ідеї, бо із почуттями пов'язують серце українці» (Скаб, 2008: 228). О. О. Селіванова, посилаючись на етнопсихологів, стверджує, що кордоцентричність українців впливає з такої національної риси, як перевага *emotio* над *ratio* (Селіванова, 2004: 120).

Матеріал і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугували мікроконтексти, де містяться слова на позначення концепту **СЕРЦЕ**, дібрані методом суцільної вибірки із збірки С. В. Шумицького «Сорок ударів серця».

У роботі було застосовано методику аналізу концептів, запропоновану К. Ю. Голобородьком, який вважає, що для комплексного й усебічного аналізу концепту необхідно дібрати мовний матеріал на позначення певного концепту та виконати кілька операцій, що передбачають такі, як виокремлення вербальної репрезентації контексту в художній семантиці, визначення авторського осмислення сполучуваності з іншими словами, що може спиратися на синтез лінгвопоетичного й лінгвокогнітивного знання (Голобородько, 2010: 57).

Серед домінантних методів варто назвати описовий метод для систематизації та характеристики мовних одиниць, що вербалізують концепт **СЕРЦЕ**; контекстуально-інтерпретаційний – для виявлення семантичних нашарувань у поетичному тексті й інтерпретацій їхнього художнього значення; елементи концептуального аналізу – для реконструкції змістового поля концепту, його когнітивної структури та культурної зумовленості; лінгвопоетичний аналіз – для вивчення особливостей стилістичних фігур і тропів, за допомогою яких майстер слова структурує художньо-сміслові наповнення концепту.

Результати та обговорення. Поетична мова, особливо в її символічному та емоційному вимірі, є потужним засобом концептуалізації ключових цінностей, досвідів та станів

людського буття. Одним із центральних концептів у збірці С. В. Шумицького «Сорок ударів серця» є концепт **СЕРЦЕ** – багатовимірне мовно-культурне утворення, що виконує роль семантичного вузла й поетичного коду.

У цій збірці аналізований концепт постає не лише як фізіологічна реальність, а насамперед як синтез емоцій, моральних орієнтирів, пам'яті, любові, болю та життєвої сили. Воно репрезентується через різноманітні лексико-семантичні й стилістичні засоби: метафори, персоніфікації, синекдохи, анафори, – що дозволяє дослідити як індивідуально-авторське, так і колективно-культурне осмислення концепту.

Для мовотворчості С. В. Шумицького домінатним постає художньо-семантична площина *серце – переживання людини* з різними художньо-семантичними наповненнями.

Серце – життєвий досвід. Цей смисл яскраво простежується в такому мікроконтексті: «*Ми – трударі. У нас на руках мозолі / І на серцях мозолі*» (Шумицький, 1966: 29). Іменник *мозолі* імплементує важку фізичну працю, що метонімічно втілено через соматизм *руки*, проте в наведених рядках завдяки паралелізму формується семантичне перенесення – метафора, – яка означає життєвий досвід, загартованість почуттів, емоційне виснаження, однак і витривалість та гідність. Власне, митець закликає не лише до фізичної праці, а й до морального вдосконалення.

Серце – ніжність: «*А у мене в грудях серце чуле: / Тихо й ніжно арфою дзвенить, / О, якби вона його почула, / То мене б зуміла полюбить*» (Шумицький, 1966: 40). Епітет *чуле* є емоційно забарвленим, він підкреслює відкритість до краси, чутливість до любові. Метафоричне порівняння з арфою, виражене орудним відмінком, є надзвичайно поетичним, адже арфу традиційно вважають високим, шляхетним інструментом, тож і серце постає не просто джерелом емоцій, а носієм високої, тонкої, майже сакральної енергії любові.

Серце – страждання: «*Щоночі серце моє плаче тихо, / Я рвуся із суперником до бою, / Шукаю скрізь, але завжди він диха / Чомусь лише у мене за спиною*» (Шумицький, 1966: 61). У наведених рядках серце виступає не лише як фізіологічний орган, а постає насамперед символом внутрішнього світу ліричного героя, осередком його емоцій та духовної боротьби. Автор намагається передати страждання та неспокій за допомогою персоніфікації *серце плаче тихо*. При цьому епітет *тихо* інтимізує почуття, експлікуючи певну потаємність страждання, тобто ліричний герой переживає глибоку внутрішню боротьбу за любов коханої у своїй душі.

Художньо-семантичне наповнення *серце* – *страждання* наявне й у вірші, де митець прямо називає серце джерелом болю: «*Болить мені серце. Болить в неспокої, / Бо є ще на світі біда*» (Шумицький, 1966: 60). Повтор *болить* у двох перших рядках підсилює відчуття страждання. Біль тут не суто фізичний – він виникає від того, що у світі *біда*. Відповідно, серце стає чутливим до чужого горя, воно здатне співпереживати й постає як сенсорний орган моралі, здатний реагувати на несправедливість. На перший погляд антитетичні образи *власний, особистий біль* та *світовий біль* у С. В. Шумицького постають в органічній єдності, вони тотожні, бо серце не відокремлене від світу.

Серце – надія: «*А над містом кружляють, злітаючи вище і вище, / І серця розкриваються, наче набухлі бруньки, / І народжуються люди і вірші...*» (Шумицький, 1966: 75). У наведеному мікроконтексті має місце класичне розгорнуте сполучникове порівняння, де серце постає як носій потенціалу, а брунька є символом життєвого оновлення, весни. Така ботаноморфна компаративна сполука експлікує ідею надії, готовності відгукнутися на поклики, стати джерелом життя й слова.

Читаймо далі: «*І цілющий вітерець повіє, / Розжене застиглу в жилах кров, / Поселю я вам в серцях надію, / Принесу вам віру, дам любов*» (Шумицький, 1966: 14). Тут серце також постає осередком надії, своєрідним внутрішнім храмом, місцем збереження духовних цінностей, куди ліричний герой метафорично прагне поселити світло.

Серце – життєва енергія, сила. Також у мовному світі С. В. Шумицького серце може бути символом молодості й наснаги: «*Серце б'ється молоді і дзвінко – / Значить запал в ньому не помер. / Це життя скасовує зупинку! / Чуєш, серце, клич мене вперед, / Мчи в майбутнє, долітай до зір ти*» (Шумицький, 1966: 6). Тут аналізований концепт постає як вічний двигун завдяки прислівниковим епітетам *молодо, дзвінко*. Також наявний персоніфікований образ серця, створений прямим звертанням до органу: *клич, мчи, долітай*. Ці дієслова можна розглядати як висхідну градацію, адже йдеться про наростання енергії, посилення динаміки концепту. У наведених рядках серце постає осередком вічного оновлення.

Подібні інтенції виразно простежуємо й у такому мікроконтексті: «*Паровоз не спиниться, повірте, / Поки в людських серцях є сила*» (Шумицький, 1966: 6). Тут серце також виступає рушієм поступу, адже від його сили залежить рух *паровоза*, який у цих рядках постає метафорою суспільно-історичного

процесу. Умовна конструкція речення дає чіткий алгоритм – доки є воля й сила в народі, дотих рух не зупиниться. Показовим фактом є й те, що С. В. Шумицький тут не використовує присвійний займенник *моє* серце, натомість вживає епітет *людські серця*. Таким чином майстер слова робить акцент на єдності й силі народу як колективу.

Серце – духовна єдність. С. В. Шумицький був палким патріотом України, тож не дивно, що й концепт **СЕРЦЕ** виростає в його поетичних рядках до символу національної єдності: «*Я вдихатиму радість землі солов'їну / І її землякам у серця переллю / Полюби ж ти спочатку мою Україну, / А тоді я, можливо, тебе полюблю*» (Шумицький, 1966: 23). Серце тут постає колективним простором національної ідентичності, спільної любові й радості, як вмістилище любові до Батьківщини, що на мовному рівні забезпечено метафорою *радість землі солов'їну землякам у серця переллю*. Епітет *солов'їна* радість яскраво демонструє ідею українськості, української співчутності, краси. Метафора переливання постає своєрідним лінгвальним кодом духовної комунікації.

Серце – мета. Такий смисл формується завдяки порівнянню мети із сонцем, що виражене орудним відмінком: «*І в серці сонцем палахне мета*» (Шумицький, 1966: 19). Серце постає джерелом внутрішнього світла, де мета сяє, як сонце. Письменник таким чином закріплює ідею, що серце здатне зберігати ціль та орієнтир життя. Окрім цього, імпліцитний образ вогню, репрезентований дієсловом *палахне*, певною мірою сакралізує мету, прирівнюючи її до небесного світила, що осягає шлях.

Серце – істота. Персоніфікований образ сонця є доволі поширеним у поетичній картині світу С. В. Шумицького: «*Серце, перебой облич, / Будь до останку другом. / Серце, зараз ти замовчиш, – / Бийся ж туги!*» (Шумицький, 1966: 27). Письменник використовує такий поетичний засіб, як апостроф – пряме звертання до серця, чим забезпечує «олюднення» органу. Як жива істота серце здатне говорити й мовчати, що виражене відповідними дієслівними метафорами: «*Розлука в серці щулилась, / І серце замовкає*» (Шумицький, 1966: 58).

Серце – витривалість. Концепт **СЕРЦЕ** в майстра слова символізує життєстійкість і незнищенність внутрішнього світу: «*Нехай любов заблудиться, / Розтане у тумані, / А пісня не загубиться – / І серце не зів'яне*» (Шумицький, 1966: 58). У межах цих рядків вибудовано своєрідну антитезу: *любов заблудиться*, проте *серце не зів'яне*. Це можна розглядати як образ опору розчаруванню: навіть у втраті залишається ядро,

що зберігає силу. Ботаноморфна метафора *серце не зів'яне* посилює ліризм поезії. У традиції української поезії такий прийом є дуже поширеним: *серце – квітка – життя*. Це уподібнення переносить на внутрішній світ людини властивості рослинного світу – крихкість, залежність від середовища, а також і здатність до відродження. У поєднанні із заперечною часткою *не* метафора підкреслює стійкість серця, його сталість, незважаючи на втрати й біль.

Висновки. Отже, аналіз мовного вираження концепту **СЕРЦЕ** у збірці С. В. Шумицького доводить, що цей психоментальний конструкт виходить далеко за межі фізіологічного значення, постаючи багатовимірним поетичним символом і реалізуючи такі художньо-семантичні наповнення, як *серце – життєвий досвід, серце – ніжність, серце – витривалість, серце – надія, серце – істота, серце – мета, серце – духовна єдність, серце – страждання, серце – життєва енергія, сила*. У художньому світі митця в концепті поєднується індивідуальне й колективне, особисті переживання й загальнонародний досвід, завдяки чому концепт стає метафоричним кодом кордоцентричної традиції. Кожне з наведених художньо-семантичних наповнень репрезентоване широким набором унікальних стилістичних фігур та тропів, які засвідчують високу майстерність С. В. Шумицького як художника слова. Наприклад, концепт **СЕРЦЕ** в майстра пера не лише ліричне чи інтимне, а суспільно значуще, воно постає рушієм історії, носім моральної відповідальності й духовної стійкості. Саме ця різновекторність і дозволяє розглядати поета не просто як продовжувача українського кордоцентризму, а як його модерного інтерпретатора, що вплив індивідуальний голос у загальний хор шістдесятиництва, збагативши національну картину світу новими смисловими вимірами.

Домінуючий багатогранний вітчизняний концепт мови **СЕРЦЕ** у збірці С. В. Шумицького «Сорок ударів серця» є водночас індивідуально-авторським і культурно зумовленим, адже він відображає характерні риси сентиментальності українського народу і цим самим відкриває перспективу подальших студій дослідження не лише площини творчості героїв шістдесятиництва, а й широкого кола національних концептуальних сфер української поезії другої половини XX, першої половини XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько, К.Ю. (2010). *Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація*. Харків : Харківське історико-філологічне товариство. 527 с.
2. Мазепова, О. (2013). Концепт серце як ключовий концепт внутрішнього світу людини (на матеріалі перської мови). *Studia linguistica*, 7, 269–277.
3. Селіванова, О.О. (2004). *Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти)*. Київ-Черкаси. 275 с.
4. Скаб, М.В. (2008). *Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери*. Чернівці : Рута. 560 с.
5. Шумицький, С.В. (1966). *Сорок ударів серця*. Поезії. К. : Видавництво «Прапор». 76 с.
6. Юркевич, П.Д. (1999). *З рукописної спадщини*. К. : КМ Academia; Пульсари. 332 с.

Отримано: 22.08.2025

Прийнято: 02.10.2025

Опубліковано: 30.10.2025

